

Fiskartorpet Hulan

Inledning

Arbetet ni just börjat läsa handlar om en kulturhistorisk miljö, ett område beläget på den nord-östligaste delen av Torsö i Mariestads kommun.

Fiskaretorpet Hulan, även kallat Eskilsvik, är en av Mariestads kommuns äldsta jordbruksenheter och påstås också vara en av de bäst bevarade. Det är också en av Torsö sockens äldsta byggnader (Göthberg, 2003, s. 257-258). Det handlar om ett boningshus, Hulan, byggt runt 1695 (Gustafsson¹) med två ekonomibyggnader, troligen från 1700-talet. I skogen en bit norr om Hulan syns även resterna efter två boningshus och tre ekonomibyggnader som i texten kommer benämnas som Gjäddetorpet. Åldern på Gjäddetorpsbyggnaderna är oklar, men på en storskifteskarta från 1774 finns åtminstone en av dem utmärkt.

Fokus i arbetet ligger dock inte på själva byggnaderna utan på hur man levde här förr.

Fyra kartor över området har studerats, den ekonomiska kartan från 1958, den häradsekonomiska från 1877-82, generalstabskartan från 1845 samt en storskifteskarta från 1774. Dessutom har en flygbild tagen kring 1955 studerats.

I arbetet med texten har jag haft stor hjälp av Knut och Ulla Bondeson samt Nils Gustafsson. Eva Gustavsson har hjälpt mig att tyda kartorna.

Hulan

Hulan har vad man känner till varit bebott sedan det byggdes av Jöns 1695 och fram till 1950 då Werner Gustavsson flyttade ut. Hembygdsföreningen har forskat och fått fram en obruten beboarelängd där emellan. Huset stod sedan tomt, förutom att det under en tid använts som sommarstuga. Torsö hembygdsförening köpte Hulan med de två tillhörande ekonomibyggnaderna för 100 kronor 1982 (Torsö hembygdsförening, 2000, s. 54). Innan dess hade det länge legat under kyrkan (Göthberg, 2003, s. 258). Marken kring Hulan ägs idag av Skara Stift, förutom Gjäddetorpets tomt som är privatägd (Gustafsson¹).

Fotograf: Lennart Carlholm

Hulan ligger på en udde i Vänern, ca 50 meter från vattnet, och omges av skogsmark. Tomten omges av en trögärdesgård och ett lågt elstängsel som satts upp för att hålla vildsvin ute.

Fiskebonden

Torsö socken har sedan medeltiden varit fattig och de flesta som bott här har varit bönder och torpare (Forssell, 1951, s. 83-86). Huvudnäringarna på ön har sedan urminnes tider varit jakt, fiske, boskapsskötsel och åkerbruk samt skogsbruk och sjöfart (Forssell, 1951, s. 47).

Marken kring Hulan och Gjäddetorpet är idag bevuxen av skog, men här syns tydliga spår av åkrar och ängar. Stengärdesgårdar och odlingsrösen syns här och där och även gamla diken. Runt husen växer flera sötkörsbärsträd.

Fotograf: Lennart Carlholm

I ladan som tillhör Hulan finns tre små spiltor där man haft oxar, hästar eller annan boskap.

Boskapen var mycket mindre förr och det blir tydligt här då takhöjden vid spiltorna är 1,4 m. För att komma in måste man dessutom gå genom en dörr där höjden är 1,2m.

Spår efter åker-, ängsbruk och boskapsskötsel visar sig alltså tydligt här, men något som antagligen varit ännu viktigare var jakt och framförallt fiske. Gustafsson¹ berättar att de som bodde i Hulan främst fiskade, men att de även tjuvjagade.

Fisket

Fiskeri verkar ha varit viktigt på Torsö i alla tider. Det finns fornlämningar av fiskelägen på Torsö från medeltiden (Drotz & Nilsson, 2012, s. 57). Antagligen har man fiskat på Torsö mycket längre tillbaka än så, ön har nämligen varit bebodd sedan stenåldern (Torsö hembygdsförening, 2000, s. 70). Det numera torrlagda och uppodlade sundet mellan det egentliga Torsö och den del av den nuvarande ön som kallas Fågelö kan ha varit ett av de äldsta fiskevattnen i Vänern (Drotz & Nilsson, 2012, s. 57-58). I Lindskogs beskrivning av Skara stift kan man på sidan 63 läsa om Torsö och de kringliggande öarna;

Till ortens näring höra egentligen fiskerier, hvilka idkas både vid stränderna och uti öppna sjön. Detta gifwer öns innevånare ett så tillräckligt underhåll, att få orter kunna därmed sättas i jämförelse. Härmed hafva de och god afsättning i Mariestad. Den välsignelse som Gud under fiskfångsten gaf dem under sist förflutna missväxtåren, underhöll mångas lif, som utan dess hade varit mycken hungersnöd underkastade. (Lindskog, 1812)

Kjell och Berit Fristedt (2012, s. 173) skriver i sin konstabok 'Historiska händelser, Torsö & Bromö' att torpet Hulan har ägts av Skara Stift och att det arrenderades ut. Betalningen för arrendet bestod av fisk som skulle levereras omkring en mil, till prästen på Torsö.

Förr i tiden hade alla gårdarna sitt eget fiskevatten, även de som inte gränsade mot sjön fick sin beskärda del fiskevatten (Edström, 1996, s. 5). Fisket i Vänern har alltså egentligen aldrig varit fritt, utan man har haft rätt att fiska i det fiskevatten som hörde till marken man ägde eller brukade (Drotz & Nilsson, 2012, s. 57). Man fiskade året runt med många typer av nät men också med andra metoder. Lax, ål, lake, gädda, abborre och sik var de viktigaste fiskarna (Forssell, 1951, s. 47). En ryssja är en slags långsträckt strut av nät som lades på grunt vatten. Ljustring var en metod då man under stilla sommarnätter kunde ro längs stranden med en eld i ett brandjärn i änden av båten. Man såg fisken som bländades av ljuset och då var det

lätt att spetsa på ett ljuster, ett slags gaffelformat spett (Aarsrud, 1991, s. 40-44). Katsor var en slags fasta fiskfällor byggda av slakor och störrar, där fisken irrade in och togs med håv eller ljuster. Katsorna var kanske det vanligaste fiskeredskapet på 1600-talet, och användes fram till ungefär 1900.

Under mitten av 1800-talet var den vanligaste fiskemetoden i Vänern att fiska med not. En not var ett långt nät där man fångade in fisken genom att dra in noten mot stranden (Ulander, 1986, s. 25-32). En not var ett dyrbart redskap som man ofta ägde tillsammans med andra gårdar (Degerman, 2004, s. 83). Notfisket försvann runt 1930.

Fotograf: Ingrid Ekström

Under vintrarna fiskade man med nät under isen men också med såtkrok, en flerarmad krok som sänktes ned i vattnet under isen. När fisken simmade fram till den agnade såtkroken gjorde man ett snabbt ryck och spetsade fisken (Ulander, 1986, s. 25-32). En annan vinterfiskemetod var klubbning, då smög man sig på fisken som stod strax under isen och bedövade den genom ett kraftigt slag på isen. Sedan gällde det att snabbt få håll i isen och ta upp fisken innan den kvicknade till (Aarsrud, 1991, s. 40-42).

Behövde man ta sig in till Mariestad i något ärende så gällde roddbåt från Skeberga på södra Torsö under sommarhalvåret. På vintern tog man sig fram över isen och hade med sig sina varor i en Torsöskrinde (Forssell, 1951, s. 101).

Uttrycket Torsövargar kommer antagligen av att när Torsöborna kom över isen in till Mariestad gick de på ett långt led för att fördela trycket på isen och de skulle då ha sett ut som vargar. Dessutom fanns det länge en vargflock på Torsö (Torsö hembygdsförening, 2000, s. 4).

Kartorna

På storskifteskartan (1774) benämns Hulan som "Torpet Eskilsviken, under Prästegården". De två förfallna husen benämns "Gjädde Torpet, under Hofs by". Gränsen mellan ägorna är tydlig i alla kartor utom generalstabskartan. Prästegården låg mitt emot Torsö kyrka (Torsö hembygdsförening, 2000, s. 66).

På den häradsekonomiska kartan (1877-82) har åkrar märkts med rosa och ängar med grönt. Här markeras både Hulan och de två förfallna husen som backstugor, Hulan "Till Kyrkoherdeboställe" och de förfallna husen "Till Hof". Begreppet "backstuga" innebär enligt Gustavsson² att de som bor där egentligen inte har några speciella rättigheter då marken de brukar tillhör någon annan.

På generalstabskartan (1845) är det ett av de förfallna husen som benämns Hulan, medan det hus vi kallar Hulan idag benämns med ett T för torp.

På den ekonomiska kartan (1958) har varken åkermark eller äng märkts ut. Enligt Bondeson³, beror det på att de gamla åkermarkerna redan på 50-talet hade växt igen och förvandlats till skogsmark.

Ett kartöverlägg har gjorts där åkrar (svart), ängar (grönt) och boningshusgrunder (rött) från häradsekonomiska kartan har markerats på den ekonomiska kartan.

Skyddsanalys

Hulan ägs och förvaltas av Torsö hembygdsförening som sedan 80-talet jobbat aktivt för att skydda byggnaderna från förfall och se till så att inte tomten växer igen. Hulan har uppmärksamats i boken "Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i Mariestads kommun: landsbygden." utgiven av Västergötlands museum 2003 där det påstås vara en av de bäst bevarade jordbruksenheterna i Mariestads kommun. Det stämmer att själva byggnaderna är väl bevarade, men åkermarkerna runt omkring har tyvärr växt igen totalt.

Mitt förslag på hur man kan öka Hulans kulturhistoriska värde är att man kan återställa någon del av åkrarna och ängarna samt att ersätta den halvförfallna trädgårdsgården som omgärdar tomten.

Källförteckning

Tryckta källor

Aarsrud, Christian (red.) (1991). Fisken från Vänern. Vänersborg: Älvsborgs länsmuseum
Degerman, Erik (2004). Fisk, fiske och miljö i de fyra stora sjöarna från istid till nutid. Fiskeriverket och Naturvårdsverket. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:713721/FULLTEXT01.pdf> 2014-12-10
Drotz, Marcus K. & Nilsson, Lars Göran (red.) (2012). Fisket och fiskaren i Vänern: rapport från dokumentation 2011-2012. Lidköping: Vänermuseet
Edström, Carl (1996). Torsö & Bromö: Landskapsutveckling. Uppsala
Forssell, Nils (1951). Torsö: en sockenbok. Mariestad: Tidning för Skaraborgs län
Fristedt, Kjell & Fristedt, Berit (2012). Historiska händelser Torsö & Bromö. Mariestad: Torsö hembygdsförening
Göthberg, Elisabeth (2003). Kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer i Mariestads kommun: landsbygden. Skara: Västergötlands museum
Lindskog, Petter (1985[1812]). Försök till en kort beskrifning om Skara stift. Ed: C. Zakariasson
Torsö hembygdsförening (2000). Torsö: Förr och nu. Mariestad: Torsö hembygdsförening
Ulander, Björn (1986). I fiskarbondens spår: Vänerbygd i förvandling. [Hammarö]: [B. Ulander]

Muntliga källor

¹ Gustafsson, Nils. Torsöbo som sysslat med torpinventering i 15 år. 2014-12-17
² Gustavsson, Eva. Lärare Göteborgs Universitet. 2014-12-15
³ Bondeson, Knut. Ordförande i Torsö Hembygdsförening och tidigare anställd på Lantmäteriet. 2014-12-12.

Kartor

Ekonomiska kartan, Kalvöarna J133-9D5h59. 1958
Häradsekonomiska kartan, Brommö J112-53-4. 1877-82
Generalstabskartan, Mariestad J243-53-1. 1845
Storskifteskarta, 16-TOÖ-1A. 1774
Flygbild över området tagen kring 1955. Bilden finns på Torsö hembygdsförenings museum.

*Texten är skriven av Anna Haggärde
Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård
KTL104*

2014-12-23